

УДК 811.111'367.335

Лимаренко О.А.

ГРАДАЦІЯ КАУЗАЛЬНИХ ВІДНОШЕНЬ У ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОМУ ПОЛІ КОНТРАДИКТОРНОСТІ

У статті розглянуто логіко-семантичні відношення зумовленості в контрадикторних реченнях. Систематизовано їхній функціонально-семантичний потенціал за ядровою, приядровою та периферійною зонами, в межах яких простежується ступінь інтенсивності каузативного зв'язку між частинами контрадикторної конструкції.

Ключові слова: контрадикторне речення, причинно-наслідкові відношення, функціонально-семантичне поле.

Лимаренко Е.А. Градация каузативных отношений в функционально-семантическом поле контрадикторности. В статье рассмотрены логико-семантические отношения обусловленности в контрадикторных предложениях. Систематизирован их функционально-семантический потенциал в виде ядерной, приядерной и периферийной зон. В каждой из них прослеживается степень интенсивности каузативной связи между частями контрадикторной конструкции.

Ключевые слова: контрадикторное предложение, причинно-следственные отношения, функционально-семантическое поле.

Lymarenko O.A. Causality gradation in the functional-semantic field of contradiction. This article is focused on logical-semantic relations of causality in a contradictory sentence. Special attention is paid to the organisation of the functional-semantic field with its kernel, adkernel and peripheral zones, with which certain functional-semantic types of the contradictory sentence correlate. Within these types the intensity of the causative relation is being revealed.

Key words: contradictory sentence, causative relations, functional-semantic field.

Вербальна об'єктивація протиріччя здійснюється за допомогою низки синтаксичних засобів, відомих під назвою "контрадикторна конструкція", функціональне призначення яких полягає у фіксації суперечливості процесів, явищ і станів позамовної дійсності. Контрадикторні конструкції вирізняються своїм структурним розмаїттям, що виявляється в діапазоні від словосполучення до надфразової єдності. Проте найбільш виразним їхнім репрезентантом є контрадикторне речення (КР) з двома різновидами – протиставним паратаксистом і допустовим гіпотаксистом. Зазначені два типи складного речення становлять об'єкт цієї статті. Предметом є логіко-сміслові відношення зумовленості між частинами КР. Основною метою роботи є з'ясування особливостей реалізації причинно-наслідкових відношень та ступеня інтенсивності їхнього втілення в контрадикторній конструкції. Здійснення цієї мети передбачає розв'язання таких конкретних завдань: аналіз логіко-сміслових відношень в рамках КР із встановленням їхнього пропозиційного інваріанту; систематизація номінативного потенціалу КР за алгоритмом функціональ-

но-семантичного поля; уточнення номенклатури семантико-функціональних типів КР та їхній аналіз за гіпо-гіперонімічним принципом.

Новітні граматичні студії поступово доходять діалектичного розуміння суті КР, а саме: як синкретичних одиниць подвійної орієнтації, тобто одиниць, зміст яких складається, з одного боку, з причинних, а з іншого – з умовних семантем, що дозволяє позиціонувати їх у царині зумовленості. Тож не випадково у визначеннях КР все частіше зустрічаємо погляд на них як на складну синтаксичну одиницю з відношеннями зворотної зумовленості [8, 17], а В.Б. Євтюхін взагалі вважає допустові, причинні, умовні та цільові конструкції елементами одного класу і розглядає їх як виразники однієї категорії "зумовленість" [2].

Оскільки відомо, що причина безпосередньо породжує те чи інше явище або процес, а умова становить середовище, у якому останні виникають, існують і розвиваються [14, 497], не можна не помітити, що між ними встановлюються відношення взаємодетермінованості, адже умова – це "сукупність тих незалежних від причини явищ, яка перетворює в дійсність можливість породження наслідку, що міститься у причині. Якщо причина безпосередньо звернена до наслідку, то умова спрямована не на наслідок, а на причину; вони визначають спосіб дії причини" [5, 373]. Зокрема, серед сукупності деяких попередніх явищ завжди виокремлюється головна, визначальна умова для появи й існування іншого явища. Така умова і є причиною [17, 165].

Отже, умова існує в контексті каузальності, а каузальність – в контексті зумовленості. Інакше кажучи, умова виступає обставиною, за якої здійснюється "причинність". Тож не дивно, що для багатьох філософів причина – це частковий випадок умови. Включаючись до числа достатніх умов, причина відрізняється від них більшою активністю і відносною незалежністю дії [7, 287]. Отож для нас причина виступає тією єдиною можливою умовою (серед інших), яка є необхідною підставою для досягнення певного результату чи стану речей.

А.М. Приходько виводить логіко-смысловий інваріант КР у вигляді презумпції: "Дія в Р дозволяє очікувати не-Q, насправді діє Q". Першоосновою таких відношень він вважає їхню включеність в онтологічну схему каузальних відношень $Pr_1 \rightarrow Hc_1 \rightarrow Pr_2 \rightarrow Hc_2 \dots \rightarrow Pr_n \rightarrow Hc_n$ [10, 106]. Але на відміну від каузальності, яка стверджує перманентність причинно-наслідкових кроків, контрадикторність фіксує "ненормальний хід подій і ненормальний наслідок" [11, 185]. Тож не випадково її називають "нереалізованою зумовленістю", "потенційною каузальністю", "нездійсненою каузальністю" [6, 140-158].

У контексті цих чинників контрадикторне речення має вигляд контрадикторної макроситуації, що представлена когезією між двома причинами та двома наслідками: "Pr₁ (передумова, відкинута причина) – Hc₁ (очікуваний наслідок) – Pr₂ (реальний мотив) – Hc₂ (фактичний наслідок)". Завжди експлікованими є дві ситуації – передумова і факт. Співвідносячись між собою як зумовлювальна і зумовлювана (мікро)ситуації, вони становлять собою каркас контрадикторності – невідповідність очікуваного і реального. Два інші конституенти мають статус пресупозиції (очікуваний наслідок) і імплікованості (мотив).

Унікальність цієї макроситуації полягає в тому, що на рівні поверхневої маніфестації має місце логічний еліпсис, де дві ситуації з чотирьох не експлікуються: 1) висновок (бо це нормально, логічно і відповідає здоровому глузду), 2) мотив (набуває статусу епістемічної лакуни тому, що мовець не знає або не розуміє його). Логічний еліпсис очікуваного наслідку (гіпотетичний висновок) базується на пресупозиції, що є компонентом, який не виражається з достатньою експліцитністю, а порозумівається [9, 23] і що входить до змісту речення як "фонд спільних знань" [1, 85].

Когнітивно-семантичною основою КР є не імпліцитний наслідок, як вважається, а невідома причина, яка і є рушійною силою того стану речей, що склався і що його мовець повідомляє. Ця причина лежить поза межами речення. Вона не вербалізується, оскільки не входить до кола когнітивно-комунікативних інтенцій, які переслідує мовець, використовуючи КР.

Тож, виходячи з трьохчленної репрезентованості контрадикторної макроситуації стає можливим визначити її логіко-семантичний інваріант у вигляді презумпції "всупереч уявленням про норму", сформульованної В.Б. Євтюхіним [2, 139], В.З. Санніковим [12, 259], І. Фужерон [15, 28], Е. Рудольф [18, 415] та ін.

При цьому допустові контрадикторні конструкції спеціалізуються на акцентуації нереалізованої причини, яка не стала підставою для нормативно очікуваного наслідку, а протиставні контрадикторні конструкції – на акцентуації несподіваного наслідку, що мав би настати в результаті дії якоїсь причини.

Так, у КР (1a) *Though it's cold today, John went out without his coat* перша клауза чітко маркує причину, що має бути цілком достатньою підставою для висновку про необхідність теплого одягу, друга спрямовує комунікативний фокус на факт нехтування причиною. Навпаки, у КР (1б) *It's cold today, but John went out without his coat* увага фокусується на факті, який не повинен був, але все ж стався. Причина цього не експлікується у внутрішньореченневому контексті. Аналогічно й далі: якщо ми акцентуємо причину, то говоримо (2a) *Though John studied hard, he failed the exam*, а якщо наслідок, то (2б) *John studied hard, but he failed the exam*.

Допустові та протиставні конструкції мають значний сектор перетину, тому їхній системний опис вимагає визначення функціонально-семантичного потенціалу. Дослідження двох типів КР за допомогою системно-польового методу дозволяє не тільки упорядкувати різноманіття їхніх варіантів, але й виявити точки дотику різноструктурних моделей, знайти синонімічні зв'язки як між моделями одного синтаксичного рівня, так і усередині самої моделі.

Розмаїття одиниць, що об'єктивують контрадикторність в англійській мові, їхня потенційна сполучуваність і взаємодія в межах висловлення дозволяє розглядати їх у термінах ФСП. Змістовий стрижень ФСП контрадикторності утворює його понятійна основа: контрадикторні відношення та його різновиди, а синтаксичний складає система засобів вираження, здатних взаємодіяти між собою.

Макрополе контрадикторності складається з ядра, мікрополя протиставності та мікрополя допустовості. **Ядром** ФСП контрадикторності є когнітивний дисонанс, що відбиває ідею "невідповідності сценарію" – порушення ка-

узального зв'язку в уявленнях мовця щодо належного і реального. Його рушійною силою є не хибна інтерпретація знака, а епістемічна ентропія – недоінформованість мовця, недовикористання певного інформаційного ресурсу або порушення логічного закону виключеного третього. Мовне кодування когнітивного дисонансу відбувається однаково активно як протиставним паратаксистом, так і допустовим гіпотаксистом.

Мікрополе протиставності конституюється паратаксистичними конструкціями, які генеруються шляхом акцентування несподіваного наслідку. Вони становлять собою поєднання двох клауз на тлі певного роду невідповідності, що відображають по одній денотативній ситуації та перебувають у відношеннях часткової взаємозумовленості, часткової несумісності чи неадекватності.

Приядрова зона заповнюється власне-протиставними конструкціями, які відтворюють протиріччя шляхом протиставлення двох пропозицій або за рахунок контрасту між узагальненою та конкретною семантикою предикатів чи аргументів ((3) *My mother is usually very quiet, but last night she was crazy /Ch. Eagle/*), або за рахунок аксіологічного чинника "позитив – негатив" ((4) *The voice was familiar, but I couldn't place it /P. Walker/*).

Близько-периферійна зона протиставності складається з компенсаційних і лімітативних КР, у яких мовець не вбачає глибокого протиріччя між двома ситуаціями. Компенсаційні відношення базуються на ідеї різнополюсності кон'юнктив, які відтворюють переважним чином дві смислові сфери – підвищення ((5) *She was not educated, but she was well respected by the Jewish community /M. Holly/*) або пониження ((6) *The face is innocent, yet there's a shade of sorrow to it /R. Borovsky/*) у рангу тих ситуацій, які корелюють з лівим кон'юнктом. Лімітативні відношення нюансуються за такими параметрами, як рестриктивність ("правило – виняток": (7) *They have rules about alcohol out here, but I need a sip at times /Ch. Eagle/*), партитивність ("ціле – частина": (8) *Chana had her mother's coloring, except that her hair was lighter, almost blonde /E. Savin/*), інтенціональність ("намір – перешкода": (9) *Andy was bursting with curiosity for his current situation, but sleep was invading his head /J. Konrath/*) тощо.

Маргінально-периферійна зона мікрополя протиставності характеризується відсутністю імпульсів зумовленості. Тут можуть актуалізуватися зіставно-і корективно-протиставні відношення. Зіставні фактично відхиляються від ідеї протиріччя в усталеному його розумінні, виражаючи контраст між двома ситуаціями ((10) *I can generally bear the separation, but I don't like the leave-taking /S. Butler/*). Корективні відношення спеціалізуються на фіксації хибності однієї пропозиції та істинності іншої ((11) *Macey didn't speed up, instead he slowed down /A. Starling/*).

Мікрополе допустовості складається з гіпотактично організованих концесивних речень. На відміну від попереднього мікрополя, де увага фокусувалася на міративному наслідку, їхня контрадикторна спеціалізація полягає у вираженні протиріччя, де акцентування набуває нереалізована причина.

Приядрова зона заповнюється конструкціями, які втілюють власне-концесивний смисл. Всі вони будуються за алгоритмом макроситуації з чотирма мікроситуаціями (передумова, висновок, мотив, факт), серед яких актуа-

лізованими виявляються передумова і факт. У цій сфері розрізняються нейтрально-, підсилено- та послаблено-допустові КР.

Клас **нейтрально-допустових** речень (у термінології А.П. Загнітка – "реально-допустові" [3, 378], або "real concessives" у [19, 99]) засвідчує неекстенсивний характер відношень між причиною та міративним наслідком. Протиріччя в таких реченнях претендує ніби на об'єктивне чи навіть безсторонне відтворення, що його сприймає мовець. Пор.: (12) *Though Jason had an athletic build, at this moment he looked awkward /D. Sant/*; (13) *Despite what Whitefield told you, he was definitely guilty /P. Walker/*.

Підсилено-допустові речення маркуються за допомогою композитного релятива *even though*, який можна перекласти за допомогою сполучника "і навіть". Підсилення означає в таких випадках, що причина-підстава, яка міститься в підрядній клаузі, є особливо вагомою, значущою чи дуже сильною для того, щоб не наступив наслідок, який названо в головній клаузі. Однак попри це він все-таки здійснюється. Це означає, що поза реченням існує деяка інша причина-мотив (Пр₂), яка виявляється набагато вагомішою від Пр₁ (в нашій системі – завжди підрядна клауза), хоча вона за нормальних обставин є серйозним бар'єром на шляху реалізації наслідку (Нс₂). Пор.: (14) *He trusts him, even though he's secretive /T. Ruggiero/*; (15) *Even though he'd made it without incident, he still couldn't relax /A. Starling/*.

Послаблено-допустові речення вводяться релятивами *though, although* і *albeit*, які також маркують невідповідність між очікуваним і дійсним, але у прямо протилежний від підсилювальної допустовості спосіб: наслідок, що міститься в підрядній частині, не розглядається мовцем як особливо важкий чи особливо значущий, бо він є доволі слабким для причини у головній частині КР. Пор.: (16) *Cameron had a big watch too, possibly a Rolex, although in the irregular light it was difficult to tell /A. Starling/*; (17) *He was in his seventies, though clearly age hadn't slowed him down much /K. Hansen/*.

В структурному плані послаблено-допустові речення вирізняються обов'язковим ситуативним слідуванням підрядної клаузи після головної. Таке розташування клауз й спричиняє послабленню смислової акцентованості першої клаузи. На передній план тут виступає феномен "комплементарність інформації" – так звані "думки навздогін" [13, 213], або "відношення незалежності результату чи висновку" [16, 123], де зміст другого компонента подається як результат, який виникає незалежно від сказаного в першому компоненті [4, 72]. Інакше кажучи, перша клауза (головне речення), продовжуючи нести основне комунікативне навантаження, доповнюється ніби кластером додаткової інформації у вигляді іще якої думки з переважно негативною (16), або позитивною (17) оцінкою.

Близько-периферійна зона збігається із сектором умовно-допустових відношень, які спеціалізуються на вираженні гіпотетичного протиріччя, що переборюється попри наявність можливої перешкоджаючої обставини ((18) *Even if I'm not successful, it feels exactly right to be trying /K. Hansen/*). Нівелювання вагомості умови фіксується такими КР лише гіпотетично. Це означає певного роду обіцянку, погрозу чи спробу переконати когось чи самого себе у твердій рішучості щось зробити. Всі ці чинники мають один спільний зна-

менник: вони є мовленнєвими актами припущення. Тож можна стверджувати, що семантико-синтаксична структура умовно-допустових КР визначається перетином двох смислів – протиріччя і припущення.

Маргінально-периферійна зона конститується відношеннями узагальненої допустовості, які сигналізують про факт реалізованості ситуації попри певну обтяжувальну обставину, взятої з n-множини подібних чи повторюваних (рекурентних). Повторюваність – інваріант узагальненої допустовості – може набувати різного генералізуючого статусу: необмеженої рекурентності ((19) *Whatever you say, Martha. You're always right /P. Lee/*), обмеженої рекурентності ((20) *His body grew hot and sweaty, no matter how often she bathed him /Ch. Eagle/*), необмеженої нерекурентності ((21) *Nobody can tie up all the pieces, no matter how good they are /E. Savin/*), обмеженої нерекурентності ((22) *Whatever she told you, she didn't mean it /P. Walker/*). Узагальнено-допустові відношення сигналізують про міративний наслідок, який набуває чинності всупереч не одній-єдиній причині, а всупереч низки і навіть безлічі можливих однопорядкових причин. Отож попри розмаїття перешкоджаючих факторів, "шана" таким ситуаціям одна – бути пронехтуваними.

Висновки:

1. На глибинному рівні КР виступає як синтаксична одиниця подвійної орієнтації, що маркує логічне протиріччя у площині "умова – наслідок" або "причина – наслідок". І умовно-наслідкові, і причинно-наслідкові відношення зводяться в кінцевому рахунку до категорії "зумовленість", яка є суперордиантною і для причини, і для умови, і для протиріччя, відбиваючи нормативні уявлення людини про причинно-наслідкову залежність.

2. Категорія контрадикторності організована в сучасній англійській мові у вигляді макрополя, яке складається з трьох мікрополів – когнітивного дисонансу, протиставності та допустовості. Сміслова верифікація кожного з них базується на "зонному" принципі – ядровій, приядровій і периферійній зонах.

3. Ядром макрополя є когнітивний дисонанс, а приядровими компонентами – протиставність і допустовість в їхньому основному, не переобтяженому додатковими конотаціями, значенні, які виступають одночасно і ядровими центрами мікрополів. Периферійні конструкції розташовуються на різному віддаленні від центра, що дозволяє говорити про близьку й маргінальну периферію.

4. Ядро і периферія кожного мікрополя перебувають у складних градаційно-системних відношеннях, що характеризуються послабленням ступеня зумовленості на екзогенному та ендогенному рівнях.

4.1. Перший – "міжзонний" – охоплює усі сектори мікрополів контрадикторності, в яких послаблення протиріччя простежується у напрямку від ядра до периферії. Це пов'язано із частковою або повною втратою каузальної залежності між двома ситуаціями і/або наявністю додаткових ознак, що мають більш вагоме комунікативне навантаження.

4.2. Другий – "внутрішньозонний" – охоплює лише один із секторів мікрополя допустовості, а саме – власне-допустові КР. Характерною рисою тут є різновекторна направленість ступеня зумовленості – від посилення інтенсивності зв'язку між вихідною причиною та очікуваним наслідком до послаблення нормативних уявлень людини про належне і реальне, від більш напру-

женої акцентованості порушення причинно-наслідкових відношень до часткової або навіть повної втрати зумовленості між двома ситуаціями, де друга виступає як кластер додаткової інформації.

Перспектива подальших наукових розвідок видається у систематизації сполучникових засобів в протиставних і допустових реченнях сучасної англійської мови виходячи із системно-польового устрою контрадикторності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл / Н.Д. Арутюнова. – М.: Едиториал УРСС, 2005. – 384 с.
2. Евтюхин В.Б. Группировка полей обусловленности: причина, условие, следствие, цель, уступка // Теория функциональной грамматики: Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / В.Б. Евтюхин. – СПб: Наука, 1996. – С. 138-174.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Синтаксис / А.П. Загнітко. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – 662 с.
4. Здорикова Ю.Н. Сложносочиненные предложения с союзом но и соотносительные с ними текстовые построения: дисс... канд. филол. наук: 10.02.01 – русский язык / Ю.Н. Здорикова. – Иваново: ИвГУ, 1999. – 168 с.
5. Краткая философская энциклопедия / [ред.-сост. Е.Ф. Губенский, Г.В. Кораблева]. – М.: Прогресс, 1994. – 575 с.
6. Ляпон М.В. Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутри-текстовых отношений / М.В. Ляпон. – М.: Наука, 1986. – 260 с.
7. Никитин Е.П. Условия // Философская энциклопедия: в 5 т. / [гл. ред. Ф.В. Константинов] / Е.П. Никитин. – М.: Советская энциклопедия, 1970. – Т. 5 [С-Я]. – 1970. – С. 286-287.
8. Николаева Т.М. Некоторые наблюдения над семантикой и статусом сложных предложений с уступительными союзами // Вопр. языкознания, 1999 / Т.М. Николаева, И. Фужерон. – № 1. – С. 17-36.
9. Падучева Е.В. О семантике синтаксиса: Материалы к трансформационной грамматике русского языка / Е.В. Падучева. – М.: КомКнига, 2007. – 296 с.
10. Приходько А.М. Складносурядне речення в сучасній німецькій мові / А.М. Приходько. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 292 с.
11. Санников В.З. Русские сочинительные конструкции: Семантика. Прагматика. Синтаксис / В.З. Санников. – М.: Наука, 1989. – 267 с.
12. Санников В.З. Русский синтаксис в семантико-прагматическом пространстве / В.З. Санников. – М.: Языки славянских культур, 2008. – 624 с.
13. Стегний В.А. Уступительные конструкции в английском языке (некоторые проблемы описания) // Типология уступительных конструкций / В.А. Стегний. – СПб: Наука, 2004. – С. 209-222.
14. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – М.: Изд. политической литературы, 1986. – 590 с.
15. Фужерон И. О некоторых особенностях русских сочинительных союзов. Союзы И и А, союзы А и НО // Славянские сочинительные союзы / И. Фужерон. – М.: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1997. – С. 25-35.
16. Холодов Н.Н. Сложносочиненные предложения в современном русском языке: уч. пособ / Н.Н. Холодов. – Смоленск: Смоленск. ГПИ им. К. Маркса, 1975. – Ч. 1. – 167 с.
17. Черникова Н.С. Уступительные конструкции: отклонение от стандарта? (на материале английского языка) // Язык, коммуникации и социальная среда / Н.С. Черникова. – Воронеж: ВГУ, 2004. – Вып. 3. – С. 163-169.
18. Rudolph E. Contrast, Adversative and Concessive Relations and their Explication in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level / E. Rudolph. – Berlin/N. Y.: Walter de Gruyter, 1996. – 544 p.
19. Vergaro C. Concessive constructions in English business letter discourse // Text & Talk. An Interdisciplinary Journal of Language, Discourse Communication Studies / C. Vergaro. – 2008. – Vol. 28. – Is. 1. – P. 97-119.